

APIE PALIVARKINIŲ ŪKŲ PRIVAČIUOSE ŽEMAITIJOS DVARUOSE XVI A. JOLANTOS SKURDAUSKIENĖS DISERTACIJOS GYNIME PASIDAIRIUS

Marius Ščavinskas

Klaipėdos universitetas; Lietuvos istorijos institutas

2011 m. birželio 29 d. Klaipėdos universiteto Auloje humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Palivarkinis ūkis privačiuose Žemaitijos dvaruose XVI amžiuje“ gynė Jolanta Skurdauskienė. Disertacija rengta KU Istorijos katedroje bendroje KU ir Lietuvos istorijos instituto doktorantūroje 2005–2010 m. Disertacijos vadovė – doc. dr. Rita Regina Trimonienė (Šiaulių universitetas).

Disertacijos gynimo komitetą sudarė pirmininkė prof. dr. Jūratė Kiaupienė (Lietuvos istorijos institutas), doc. dr. Arūnas Baublys (Klaipėdos universitetas), doc. dr. Rimvydas Petrauskas (Vilniaus universitetas), prof. dr. Aivas Ragauskas (Vilniaus pedagoginis universitetas), doc. dr. Vacys Vaivada (Klaipėdos universitetas). Oponentai – doc. dr. Raimonda Ragauskienė (Lietuvos istorijos institutas) ir doc. dr. Eugenijus Saviščevas (Vilniaus universitetas).

Disertantė su dvarais susijusioje problematikoje nebuvo naujokė. Dar baigdama Vilniaus universitetą ji apgynė bakalauro darbą „Oginskių Rietavo dvaras XVIII a. antrojoje pusėje – XIX a. pirmojoje pusėje“ (vad. doc. dr. S. Pamerneckis), o įstojusi į magistro studijas Klaipėdos universitete net neabejodama pasirinko temą „Palivarkai Žemaitijoje XVI a. antrojoje pusėje“ (vad. doc. dr. V. Vaivada). Taigi dar studiodama į doktorantūrą 2005 m. J. Skurdauskienė buvo sukaupusi nemažą darbo su LDK dvarais patirtį. Todėl nenuostabu, kad linkdama į socialinę-ekonominę istoriją, J. Skurdauskienė nesiblašė ir nesivaikė „naujų“ temų, o ėmėsi toliau nagrinėti magistro darbe nubrėžtas problemas.

Pristatydama savo disertaciją J. Skurdauskienė apibrėžė šias pagrindines istoriografijos problemas, susijusias su palivarkiniu ūkiu Žemaitijoje: 1) XVI a. dvaro tyrimai buvo atliekami valdovo ir bažnytinėse žemėse, ieškant arimų ir menkai kreipiant dėmesį į kitas dvaro ūkio struktūros dalis; 2) istoriografijoje aptariamos visos rentos formos, bet labiausiai akcentuotas lažas, kaip vienas svarbiausių palivarkinių dvarų rodiklių; 3) iki šiol taikytų metodų galimybės buvo gana siauros ir ribotos, todėl šiuo metu dar negalima atsakyti į daugelį istoriografijoje keliamų klausimų.

Šių klausimų, anot disertantės, taip pat yra ne vienas. Pavyzdžiui, iki šiol neaišku, kokie procesai vyko privačioje žemėvaldoje, ar tikrai Žemaitija buvo unikalios socialinės ekonominės raidos kraštas, ir jeigu taip, tai kuo ypatinga buvo Žemaitijos dvaro raida, ką apskritai galime vadinti XVI a. dvaru? Tuo remiantis buvo išsikelti net šeši darbo uždaviniai. Jų visų necituojant pabrėžtini šie du: nustatyti svarbiausius privačių dvarų ūkio struktūros segmentus, lėmusius to meto dvarų gamybinę galią, aptarti jų būklę ir specifiką bei nustatyti XVI a. Žemaitijos dvarų svarbiausius dvarų ūkio sistemos prekinimo rodiklius ir plėtros specifiką. Žinoma, visa tai daryta iš akiračio neišleidžiant europinio dvaro raidos tendencijų, beje, labiausiai akcentuojant Lenkiją ir kitas Vidurio Europos šalis. Tokia retrospektyva daryta nuo ankstyviausių feodalizmo laikų iki pat XVI a.

Disertaciją sudarė įvadas, penki skyriai, skaidyti į smulkesnius poskyrius, išvados, literatūros sąrašas ir priedai. Atsakydama į išsikeltus uždavinius, J. Skurdauskienė akcentavo, kad dvarų palivarkinio ūkio negalime tyrinėti neatsižvelgdami nei į feodalizmo problemą, nei į bendraeuropinį

kontekstą. Antai nuo XV a. vis labiau ryškėjantys regionų skirtumai XVI a. lėmė ūkinį Europos dualizmą: Vakarų Europoje pereita prie činčinio ūkio, tuo metu Vidurio Europoje – prie lažinių ekonominių formų. Nepaisant to, Žemaitijoje gan sparčiai vyko žemėvaldos formavimosi procesas, kurį skatino ne tik pokyčiai Europoje, bet ir paties Lietuvos didžiojo kunigaikščio politika. Didžiojo kunigaikščio žmonėms išdalytos žemės greitai gavo administracinę ir teisinę (o ponų – dar ir finansinę) imunitetą.

Nagrinėdama 1539–1600 m. Žemaitijos personalo struktūrą disertantė pažymėjo, kad vykdyta valakų reforma socialinės pertvarkos skatino imtis ir privačių valdų laikytojus. Tuo metu dvaruose valstiečiams skiriamas tarnybas pamažu keitė nuo valako atliekamos prievolės. Be to, dalis dvaro šeimos žmonių, vadinamų *parobkais*, kaip ir valdovo dvaruose, buvo verčiami prievolniais valstiečiais, šitaip gausinant įvairias prievoles atliekančių valstiečių kategoriją. Tyrimas parodė ir kitą svarbų reiškinį, kuris ligtolinėje istoriografijoje nebuvo nagrinėtas ir akcentuotas: lažinis darbas buvo populiariesnis privačiose, o ne bažnytinėse ar valdovo valdose.

Pristatydama privačių Žemaitijos dvarų ūkio struktūros segmentus, J. Skurdauskienė akcentavo augalininkystę, gyvulininkystę, žuvininkystę, bitininkystę, miško eksploataciją, perdirbimą ir verslus. Tyrimo duomenys rodo, kad Žemaitijos privačių valdų savininkai arimus plėtojo gerokai aktyviau, nei tai buvo daroma valstybinėse ir bažnytinėse valdose. Kadangi vidutinis vieno ūkio objekto dirbamos žemės plotas sudarė apie 2,17 valako, toks ūkis istoriografijoje yra laikomas autonominiu ūkiu, taigi skirtas vietos poreikiams ir vietos rinkai. Tačiau analizė rodo, kad dalis auginamų javų buvo skirti užsienio, o ne vidaus rinkai.

Baigdama disertacijos pristatymą, J. Skurdauskienė dar kartą akcentavo, kad Žemaitijoje privačioje žemėvaldoje buvo steigiami Vidurio Europos ekonominių dvaro modelių ir plėtros specifiką atitinkantys dvarai. Tačiau paradoksaliai skambėjo kita mintis: nors dvarų valdų skaičius nuo XVI a. 9-ojo dešimtmečio smarkiai išaugo, ūkio gamybos rodikliai dvaruose visą XVI a. nuolat prastėjo. Taip atsitiko dėl to, kad Žemaitijos dvarų plėtra buvo ekstantyvaus pobūdžio – didėjo kiekybiškai, tačiau nesikeitė kokybiškai.

Pristačius disertaciją, uždavinius ir išvadas, žodis buvo suteiktas oponentams. Tiesa, viena iš jų – doc. dr. R. Ragauskienė – negalėjo dalyvauti disertacijos gynime, tačiau atsiuntė savo atsiliepimą. Dalis oponentų (ir, beje, gynimo komiteto narių) kritikos buvo nukreipta į disertantės pasirinktą feodalizmo Vakarų Europoje pristatymą, kai kurių šaltinių nenaudojimą, į pasirinktą Fernando Brodelio „Ilgojo laiko“ taikymą ir nelabai tikslų jo suvokimą. Priekaištauta ir dėl Žemaitijos privačių dvarų raidos nepalyginimo su kitais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos regionais, nors pati disertantė gan išsamiai lygino Žemaitiją su Lenkijos regionais. Tačiau daugelis gynime dalyvavusiųjų pripažino, kad po Zenono Ivinskio, Juozo Jurginio, gynimui pirmininkavusios prof. J. Kiaupienės darbų, skirtų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos feodalizmo, dvaro, valstiečių, socialinei ir valakų reformos istorijai, J. Skurdauskienės disertacija yra pirmas bandymas vėl analizuoti iš esmės nelabai populiarią, bet labai svarbią palivarkų ir dvarų raidos problematiką.

Pasisakius gynimo komiteto nariams, vyko mokslinė diskusija, kuriai toną davė gynimo pirmininkė prof. J. Kiaupienė, keldama klausimą, kaip būtų galima įvardyti XVI a. Žemaitijos dvarą ir vykdomą Valakų reformą. Ar tai buvo dar vėlyvųjų viduramžių epochoje susiformavusi dvaro sampratos nuostata, o gal tai jau ankstyvųjų naujųjų laikų, kuriems ir atstovavo valakų reforma, suvokimas? Tad vien toks klausimų kėlimas rodo, kad J. Skurdauskienės disertacijos tyrimo objektas yra aktualus ir ganėtinai problemiškas. Todėl gynime dalyvavę mokslininkai sutarė, kad XVI a. socialinė istorija Lietuvoje gal kiek ir apleista, bet vis dėlto turi galimybių toliau vystytis ir siekti

maksimalaus ištyrimo. Juolab kad lenkų, vokiečių istoriografija socialinei istorijai tradiciškai tebeskiria svarbų dėmesį.

Apie istoriografijos būklę ir iššūkius, su kuriais susidūrė disertantė, kalbėjo ir J. Skurdauskienės darbo vadovė doc. dr. R. Trimonienė. Po visų kalbų ir disertantės atsakymų į išsakytą kritiką, disertacijos gynimo komiteto nariai susirinko slapto posėdžio. Kurį laiką privertę nekantriai lūkūriuoti pačią disertantę, kolegas, bendradarbius ir kitus susirinkusiuosius, pagaliau iškilmingai paskelbė verdiktą – Jolantai Skurdauskienei suteiktas humanitarinių mokslų istorijos krypties daktaro laipsnis. Sveikindama naująją mokslų daktarę, prof. J. Kiaupienė palinkėjo ne tik atsižvelgti į išsakytas pastabas, bet ir rimtai pagalvoti apie monografijos, patobulintos, dar geriau išanalizuotos dvarų problematikos, leidimą. To kaip tik palinkėsime dr. J. Skurdauskienei, vildamiesi, kad tai bus ne paskutinis mokslinis tyrimas, kad J. Skurdauskienė pateiks dar ne vieną intriguojantį tyrimą apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos dvarus.